

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ШМІЛИК ІРИНА ДМИТРІВНА

УДК 81'366:81'367.622.11:821.161.2(043.5)

**МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА:
ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Добосевич Уляна Богданівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри української мови
імені професора Івана Ковалика

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гнатюк Лідія Павлівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри української мови
та прикладної лінгвістики

доктор філологічних наук, професор
Царалунга Інна Богданівна,
Хмельницький національний університет,
професор кафедри української філології

Захист відбудеться 6 травня 2021 року о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, авд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «__» квітня 2021 року.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

Д. В. Мазурик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Розвиток літературної мови – багатовекторний процес, одним із напрямів якого є тенденція до уніфікування та нормалізації граматичної системи. Усталення мовної норми пов'язане з явищем варіантності, яке привертало увагу багатьох дослідників. В історії становлення української літературної мови особливе місце належить Іванові Франкові. У різних гранях його мовотворчості можна простежити тенденцію до нормалізації, однією з характерних ознак якої є варіантність як вияв динаміки поглядів письменника на мову.

Постать І. Франка-мовотворця була й залишається в центрі уваги лінгвістів. Сучасна мовознавча франкіана охоплює широкий науковий спектр: лексику поетичних творів (В. Грещук, І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга), текстологію та лексикографію (С. Бук, З. Терлак), лінгвостилістику (О. Сербенська, В. Статєєва), ономастику (О. Сколоздра-Шепітко), синтаксис (І. Петличний, О. Труш, Н. Фарина), термінологію (І. Кочан), мовно-правописне редагування літературної та наукової спадщини (М. Білоус, Л. Невідомська), дослідження фольклорного мовлення та діалектних особливостей (Г. Гримашевич, Я. Закревська, В. Лев, І. Матвіяс, М. Онишкевич, С. Рабій-Карпинська, І. Ціхоцький), формування української літературної мови (О. Гузар, М. Лесюк, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Ткач, З. Франко), лінгвокомунікативні, когнітивні, лінгвосеміотичні та лінгвостатистичні виміри прози І. Франка (Ф. Бацевич, С. Бук, Л. Процак, А. Сваричевська, О. Ясіновська), теорію лінгвоперсонології, зокрема комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості та комунікативну компетенцію І. Франка (А. Загнітко, Т. Космеда).

На сьогодні не до кінця висвітлено роль поетичного доробку І. Франка в становленні єдиної української літературної мови, оскільки ще не було здійснено ґрунтовного опису мовних особливостей прижиттєвих видань поезій Каменяра в граматичному аспекті. **Актуальність теми** полягає в потребі розвитку теорії морфологічної варіантності як вияву динаміки мовотворення на певних теоретичних засадах в індивідуальному аспекті. Тому виникає необхідність поглиблено опрацювати творчу спадщину письменника з погляду морфологічних особливостей та інтерпретувати їх у контексті становлення його думок на шляхи розвитку української літературної мови. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують напрацювання в таких галузях мовознавства: 1) теорії мовної варіантності (О. Васецька, І. Вихованець, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Коць, І. Кузьма, О. Тараненко, І. Царалунга, В. Юносова); 2) історії української літературної мови (Л. Булаховський, О. Горбач, О. Ніка, І. Огієнко, П. Плющ, В. Русанівський, В. Чапленко, Ю. Шевельов, Л. Шевченко); 3) теорії лінгвоперсонології (Н. Бабич, Т. Видайчук, Л. Гнатюк, С. Голик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Космеда, В. Статєєва, Л. Струганець); 4) діалектології (С. Бевзенко, І. Верхратський, Г. Гримашевич, І. Матвіяс, М. Онишкевич, Н. Хобзей, Т. Ястремська).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка в межах комплексної наукової теми «Діахронія граматичної системи української мови» (номер державної реєстрації

ДР 0116U001699) (до 01.01.2019 року) та «Структура української мови в синхронії та діахронії» (номер державної реєстрації ДР 0119U002398). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 18/4 від 28 квітня 2004 року) та уточнено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 2/12 від 29 грудня 2020 року).

Мета дисертації – комплексний аналіз варіантних форм іменних частин мови (іменників, прикметників, займенників) у поетичних творах І. Франка в контексті індивідуальних та суспільних мовотворчих процесів.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) узагальнити комплекс теоретичних питань, пов'язаних із вивченням поняття варіантності, у цьому контексті виокремити ознаки морфологічної варіантності;

2) виявити та зіставити основні морфологічні (словозмінні) ознаки західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. в системі іменних частин мови;

3) визначити роль мови поетичних творів І. Франка, розвиток його поглядів та практичні заходи в процесах випрацювання норм української літературної мови;

4) окреслити чинники, які зумовили виникнення явища морфологічної варіантності в поезіях;

5) охарактеризувати особливості вживання варіантних відмінкових форм іменників, прикметників, займенників, розглянути авторські тенденції щодо їх редагування, а також зіставити морфологічні варіанти, виявлені в поетичних творах І. Франка, з кодифікованими в граматиках кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

6) простежити етапи мовної еволюції І. Франка.

Об'єкт дослідження – іменні частини мови в поетичних творах І. Франка.

Предмет дослідження – варіантні словоформи іменних частин мови (іменників, прикметників, займенників).

Джерельною базою дослідження стала картотека, створена на основі суцільної вибірки з таких прижиттєвих видань поетичних збірок І. Франка: «Баляди и розказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зів'яле листе» (1896, 1911), «Мій Ізмарагд» (1890), «Із днів журби» (1900), «Semper tūro» (1906), «Давнє й нове» (1911), «Із літ моєї молодости» (1914). Проаналізовано понад 4000 словоформ. Залучено граматики та лексикографічні праці другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема: С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер «Грамматика руської мови» (1914); В. Сімович «Грамматика української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці» (1919); Є. Тимченко «Українська грамматика» (1917); Б. Грінченко «Словарь української мови» (1907–1909); Є. Желеховський, С. Недільський «Малоруско-німецький словар» (1886).

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та окреслені завдання зумовили вибір відповідних методів, серед яких загальнонаукові та лінгвістичні. Завдяки *дедуктивному підходу* описано поняття варіантності, варіанта в мовознавстві й виокремлено особливості морфологічних варіантів. *Індуктивний метод* дав змогу

показати, як І. Франко, вживаючи у своїх поезіях варіантні словоформи іменних частин мови, намагався об'єднати особливості західноукраїнського та східноукраїнського варіантів літературної мови, упорядкувати словозмінну систему мови і долучитися до творення єдиної літературної мови. *Принцип об'єктивності* виявляється у всебічному врахуванні факторів, які сприяють виникненню відповідного явища. Дослідження варіантних форм із погляду *принципу динамічності* дало змогу виявити занепад старих форм та утворення й функціонування нових. *Антропоцентрична* проєкція мови звернена на постать І. Франка, на відображення його світорозуміння в мовленні. Збирання матеріалу з прижиттєвих поетичних збірок І. Франка реалізовано за *методом суцільної вибірки*. *Зіставний метод* використано з метою порівняння словоформ іменників, прикметників, займенників у поезії І. Франка та виявлення варіантних форм слова. Зібраний матеріал покласифіковано й описано за допомогою *структурного (описового) методу*. Аналіз варіантних словоформ у мові поетичних творів І. Франка здійснено за допомогою *порівняльно-історичного методу*. Встановлення співвідношення між прескриптивною нормою, яка була характерна для української мови ХІХ – початку ХХ ст., та мовною практикою І. Франка здійснено за допомогою *прескриптивно-дескриптивного аналізу*.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше в українському мовознавстві на широкому вичерпному фактичному матеріалі здійснено комплексний аналіз словозмінних особливостей іменних частин мови в площині варіантності в прижиттєвих виданнях поетичних творів І. Франка.

Удосконалено:

- теоретичні засади дослідження явища варіантності в мовознавстві;
- критерії, за якими визначено явище морфологічної варіантності.

Набули подальшого розвитку:

- методи та прийоми вивчення й інтерпретації особливостей морфологічних варіантних словоформ іменних частин мови;
- дослідження ролі І. Франка в процесах творення української літературної мови крізь призму морфологічних явищ.

Наукова новизна отриманих результатів представлена в таких **положеннях, які винесено на захист:**

1. На певних етапах розвитку мови явище варіантності є виявом динамічного характеру норми літературної мови. Варіант є результатом модифікування різних аспектів вираження мовної одиниці – фонемного, морфемного або лексичного складу, місця наголосу, парадигми відмінювання, порядку слів тощо. Морфологічні варіанти (далі МВ) – це формально відмінні словоформи, у яких тотожне лексичне та граматичне значення, спільна або варіантна словозмінна основа, наявні варіантні флексії, формотворчі суфікси. Для МВ притаманне неоднакове поширення в стилях літературної мови і взаємозамінність у тій самій позиції.

2. Крізь призму варіантності можна інтерпретувати процеси становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., унаслідок чого сформувалися західно- та східноукраїнський її різновиди (варіанти). Відмінності в

системі словозміни наявні не лише в слововживанні, але й кодифіковані в граматичних працях другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема в С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Є. Тимченка, В. Сімовича.

3. І. Франко в поетичній творчості пройшов певний еволюційний шлях, який, зокрема, можна простежити в контексті аналізу МВ іменних частин мови. Напрямок цих змін визначали зовнішні й особисті чинники.

4. Становлення І. Франка як мовотворця зумовлено дією різних факторів: від язиччя до говірок південно-західного наріччя та західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також впливом тогочасної літературно-мовної традиції Східної України. Усі ці складники спроектовано на аналізовану систему словозміни, зокрема на явище морфологічної варіантності.

Теоретичне значення дисертації. Випрацьовано критерії морфологічної варіантності й застосовано їх у процесі дослідження поетичного доробку І. Франка. Отримані результати, покликані розкрити еволюцію мови письменника крізь призму словозмінних явищ, сприятимуть розвиткові досліджень у галузі морфології, діалектології, історії української літературної мови.

Практичне значення дослідження. Отримані висновки та сформульовані положення можна використати для написання наукових праць із граматики, історії української мови, діалектології, культури мовлення, а також для читання лекцій чи спецкурсів, пов'язаних із вивченням ролі І. Франка в становленні української літературної мови. Матеріал дослідження може стати допоміжним для укладання словника мови письменника.

Апробація результатів дисертації. Положення й результати дослідження обговорено на щорічних звітних конференціях кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2004–2007 рр.), Міжнародному науковому конгресі «І. Франко: дух, наука, думка, воля (до 150-річчя від дня народження)» (Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.), Міжнародній науковій конференції «Взаємодія лексичної і граматичної семантики» (Київ, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут української філології, 22–23 травня 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук в Україні і Євросоюзі» (International scientific and practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU») (Румунія, 20–21 вересня 2019 р., дистанційно), Міжнародній науковій заочній інтернет-конференції «Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі» (Острог, Національний університет «Острозька академія», 12–13 березня 2020 р., дистанційно), Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство» (Київ, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Навчально-науковий інститут філології та журналістики, 3–4 квітня 2020 р., дистанційно), VIII Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (Черкаси, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 4–5 травня 2020 р., дистанційно), Міжнародній

науково-практичній конференції «Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку» (Одеса, 22–23 травня 2020 р., дистанційно).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертації відображено в дев'яти одноосібних публікаціях, з них чотири статті опубліковано у фахових виданнях України, одна – у закордонній колективній монографії, чотири – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (271 позиція) та 3 додатків. Повний обсяг роботи – 222 сторінки, основний зміст викладено на 170 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено об'єкт і предмет, сформульовано мету та завдання дисертації, зазначено джерельну базу та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень дослідження й публікації, окреслено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Варіантність у сучасному мовознавстві: теоретичний аспект**» розкрито поняття *варіант*, *варіантність*, які тісно пов'язані зі становленням мовної норми, висвітлено різні погляди, класифікації науковців, подано основні критерії *морфологічної варіантності*.

У підрозділі 1.1. «*Поняття варіантності: причини, підходи, тлумачення*» визначено, що варіантність – це універсальна властивість мови як системи, яка виявляється в існуванні різних форм однієї мовної одиниці. З'ясовано, що в сучасному мовознавстві співіснують різні терміни на позначення цього явища (варіантність, варіативність, варіювання). У дослідженні послуговуємося лише терміном *варіантність* (за І. Вихованцем), вважаючи *варіантність* та *варіативність* синонімами.

У підрозділі 1.2. «*Критерії визначення морфологічної варіантності*» подано різні класифікації граматичних варіантів, серед яких розрізнено морфологічні та синтаксичні. Акцентовано на МВ і виокремлено такі особливості: 1) форми того самого слова; 2) тотожність лексичного й граматичного значення; 3) наявність спільної або варіантної словозмінної основи (*братові/брату* – спільна, *золотому/золотім* – варіантна); 4) наявність варіантних флексій (*нова/новая*); 5) наявність формотворчих суфіксів (*ім'ям/іменем*); 6) неоднакове поширення в стилях літературної мови; 7) взаємозамінність у тій самій позиції. МВ можуть бути зумовлені також 1) варіюванням і словозмінної основи, і флексій (*сльозами/сльзьми*); 2) зміною лексичного значення слова (*каменю/каменя, духу/духа*); 3) фонетичними, акцентуаційними змінами (*на тоці/на току*); 4) варіюванням граматичної категорії роду при змінній або незмінній формі слова (*зал ч.р. – зала ж.р. – не потребує контексту, купіль – ч.р. і ж.р. – потребує контексту*); 5) варіюванням форм того самого роду (*вовкулак ч.р. – вовкулака ч.р., постіль ж.р. – постеля ж.р.*).

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження варіантних форм іменних частин мови*» окреслено базу загальнонаукових та лінгвістичних методів для дослідження МВ іменних частин мови в поетичних творах І. Франка.

Другий розділ «**І. Франко в контексті мовотворчих тенденцій кінця ХІХ – початку ХХ століття**» висвітлює роль Каменяра в розвитку літературної мови Галичини і його прагнення творити єдину літературну мову для всієї України.

У підрозділі 2.1. «*Варіанти української літературної мови: передумови виникнення та особливості*» з'ясовано, що західно- та східноукраїнський варіанти, існування яких зумовлювали різні чинники, характеризувалися відповідними регіональними нормами. Окреслено своєрідність західноукраїнського варіанта літературної мови, який базувався на галицько-буковинських говорах південно-західного наріччя.

У підрозділі 2.2. «*Західноукраїнський та східноукраїнський варіанти мови в граматичних студіях*» проаналізовано відмінності цих варіантів мови на підставі мовознавчих праць С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (далі См.-Ст.Гр. 1914), Є. Тимченка (далі Тимч.Гр. 1919), В. Сімовича (далі Сім.Гр. 1919).

Підрозділ 2.3. «*Мовний феномен І. Франка*» розкриває основний постулат – формування єдиної української літературної мови, а також шлях письменника до цієї мовотворчої концепції.

У пункті 2.3.1. «*Літературна мова в теоретичних засадах*» відображено розвиток мовознавчої думки І. Франка в розвідках «*Говоримо на вовка – скажімо і за вовка*» (1891), «*Літературна мова і діалекти*» (1907). Відзначено, що письменник осмислював вагу єдиної літературної мови й обстоював зближення мови галицьких письменників та літературної мови Східної України.

У пункті 2.3.2. «*Поетичні збірки: авторське редагування*» показано, як письменник, готуючи до видання (перевидання) свої наступні збірки, редагував ранні твори, підкреслював важливість єдиної літературної мови, свідомо наближався до неї і перший у Західній Україні став на шлях її уніфікації.

У третьому розділі «**Іменник у поетичних творах І. Франка**» проаналізовано варіантні морфологічні форми іменників.

У підрозділі 3.1. «*Словозміна іменника в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст.*» виокремлено основні особливості словозміни західноукраїнського варіанта літературної мови (за І. Матвіясом).

У підрозділі 3.2. «*Варіантність іменникових форм*» описано варіантні словозмінні форми іменників І, II, III відмін однини та множини, а також множинних іменників.

У пункті 3.2.1. «*І відміна*» проаналізовано варіантні закінчення іменників I відміни: 1) Д.в. одн. *-і(-ї)/-и*: *богині, служниці* (особливість говорів південно-східного наріччя) / *земли, княгини* (особливість говорів південно-західного наріччя); 2) О.в. одн. *-ою(-єю)/-ов/-ой*: *водою, дитиною, хвилею, працею* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919) / *віров, головов, горов* (вплив галицько-буковинської групи говорів) / *силою, стежкой, тучей* (припускаємо вплив язичія). Виявлено два випадки сплутування закінчень в іменниках мішаної групи *-ою* замість *-єю*: *ржою* (вплив

галицько-буковинських говорів південно-західного наріччя), а також заміну флексії *-ой* на діалектну *-ов* у другому виданні збірки «З вершин і низин»: *Так і груди землі дише-двигаясь силою/силов чудною, оживуючою*; 3) М.в. одн. *-і(-ї)/-и*: *у хвилі, в душі, в землі* (було нормативним для західноукраїнського (див. См.-Ст.Гр. 1914) і східноукраїнського (див. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) варіантів літературної мови) / *на землі, у кухні, на межі, на землі* (збережено в говорах південно-західного наріччя, виявляємо переважно в ранніх поезіях із збірки «З вершин і низин», у багатьох випадках ця флексія є наслідком римування, поодинокі випадки репрезентовано в наступних збірках, що свідчить про поступову відмову від діалектних словоформ); 4) З.в. мн., омонімний з формою Н.в. або Р.в. для назв істот і неістот: *Чужих коров доїть ночими йдеши! / Як хлоп почне книжки читати, То хто же буде свині пасти? Молитви тихенько шепче і не думає про лист / Прийшла і плаче, шепчучи молитов*; 5) О.в. мн. *-ами/-ми*: *слізеньками, сльозами (слезами) / слізми* (флексія *-ми* представлена в говорах південно-західного наріччя, в І. Франка здебільшого така форма зумовлена римуванням).

Пункт 3.2.2. «II відміна» репрезентує варіантні відмінкові закінчення іменників чоловічого та середнього роду II відміни однини та множини.

Описано такі варіантні словоформи іменників II відміни в однині:

Чоловічий рід: 1) Р.в. *-а (-я) / -у (-ю)*: *гамору, поїзду, заповіту / галаса, ліса, останка, двора, небозвода*, а також варіантні словоформи *світа/світу, народа/народу, храма/храму* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919); 2) Д.в. *-ови, -єви (-єви) / -у (-ю)*: *співакови, жартови, огневи / кінцю, гніву*. Активно функціонують обидві флексії, але на позначення істот переважають *-ови, -єви (-єви)*. Трапляються варіантні форми *султанови/султану, народови/народу, Богови/Богу*. Репрезентовано одночасно обидва варіанти для уникнення одноманітних закінчень за збігу кількох форм: *Се не божий шлях верстаєш, А дияволови служиши, майстру гордоців, що Богу рівним бути забагав*. Фіксуємо сплутування флексій *-єви/-ови* в лексемі *вуж*: *Вужєви небораці до дрихитки хвіст відсік / А постав но край нори вужови знов молока*, що є характерною рисою галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Флексія *-ови(-єви)* є виявом західноукраїнського варіанта (див. См.-Ст.Гр. 1914); 3) З.в., омонімний з формою Н.в. та Р.в. у назвах неістот: *Та кат єї почав ножа острить / І острий ніж у білі груди вбили*; 4) О.в. *-ом/-ем*: *пластом, володарем, дощем*. Спорадично фіксуємо флексію твердої групи *-ом* в іменниках м'якої групи: *Мов з дегтьом мід її я смакував*, а також виявляємо варіантні флексії *-ом/-ем* в іменниках чоловічого роду твердої групи: *Сам староста з комісарем прибули у село / Ще як у Самборі служив комісаром*. Таке явище, поширене в говорах південно-західного наріччя, в І. Франка інколи зумовлене потребами віршування (*часом – плечом, коньом – батогом*); 5) М.в. *-у(-ю)/-ови, -і/-и*: а) з прийменником *у(в)*: *у бою, у гаю, в краю, в завою* (уживання не завжди зумовлено наголосом) / *у дворі, у сні, у розпалі*; б) з прийменником *на*: *на огні, на хребті / на огни, на кони* (поодинокі й не залежить від римування); в) з прийменником *по*: *по садку, по помості, по сьвітї*. Засвідчено варіантне вживання *-у* та *-ови*: *на степу / по степови*. Варіантні форми на *-у(-ю)* та *-і*

є серед іменників з основою на задньоязиковий: у *страху* / в *страсі*, флексія *-і* переважає: на *ланцюсі*, на *тоці*, на *торзі*, в *бараці*.

Середній рід: 1) Н.в., З.в. *-є/-я*: *бажанє*, *завзяте*, *оповіданє* (було нормативним для західноукраїнського варіанта літературної мови, див. См.-Ст.Гр. 1914) / *житя*, *зітханя*, *чутя* (було нормативним для східноукраїнського варіанта, див. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919; трапляється в І. Франка спорадично у формі Н.в. одн., здебільшого зумовлено потребами віршування); 2) З.в, омонімний з формою Н.в та Р.в. для назв неістот: *І острій ніж у білі груди вбили* / *Та кат її почав ножа острить*; 3) О.в. *-єм/-ям*: *бажанєм*, *волосєм*, *житєм* (особливості говорів південно-західного наріччя) / *полумям* (поодинокі, притаманно для говорів південно-східного наріччя); 4) М.в. *-і/-у (-ю)/-и*: а) з прийменником *у (в)*: *у болоті*, *в горлі*, *в літі* / *у серденьку*, *у стовпищу* / *в пониженю*, *в проміню*; б) з прийменником *на*: *на дні*, *на лиці*, *на лоні* / *на подвірю*, *на згірю*, *на передмістю*; в) з прийменником *по*: *по зілю*, *по полю*, *по роздорожу* (переважають) / *по морі*, *по селі* (трапляються рідше). Флексія *-у (-ю)* збереглася в говорах південно-західного наріччя. Простежено варіантні форми *по селу* / *по (в) селі*; *в морю* / *по (на) морі*; *по (в) полю* / *у (в, на) полі* / *у поли*: *Не покину праці в полю* / *У полі нема роботи* / *Сторчить он плуг у поли*. У багатьох випадках вибір флексії залежить від римування (*по селі* – *чмелі*, *на морі* – *зорі*).

Описано такі варіантні словоформи іменників II відміни в множині: 1) Р.в. *-ей/-ий* (*-ей* – нормативна флексія для східноукраїнського варіанта літературної мови, див. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919, а *-ий* – для західноукраїнського, див. См.-Ст.Гр. 1914): *З очей би потік сліз поляв ся рвучкий* / *І вже щеза з перед очий рукопис*. Виявлено хитання у виборі форм: у збірці «Мій Ізмарагд» репрезентовано вживання словоформ на *-ей*, а в доповненому перевиданні «Давне і нове» замінено на діалектну флексію *-ий*: *Та сльози щирії з очей* / *з очий біжать*. Трапляються також варіантні форми *братай/братий/братів*; 2) З.в., омонімний з формою Н.в. або Р.в. (назви істот): *Ще раз обходять коней конюхи* / *Їїх на всю ніч післали коні пасти*; 3) З.в., омонімний з формою Н.в. або Р.в. (назви неістот): *І кинувсь я листки ті дивні рвати* / *Мов слухав голосів якихсь далеких. Тай діти ж то над все любили слухать его пісень і оповідань!* Такі форми здебільшого властиві усному мовленню й мові художньої літератури; 4) О.в. *-ами/-ума/-ми*: *туманами*, *ланами* / *плечима*, *очима* / *кіньми*, *жолудьми*. У західноукраїнському варіанті нормативними були флексії *-ами (-ями)*, натомість варіантне закінчення *-ми* мали тільки лексеми *крило (крилами/крильми)*, *кінь (кіньми)* (див. См.-Ст.Гр. 1914). У східноукраїнському варіанті флексія *-ми* була допустимою в лексемах *кіньми*, *гістьми*, *чобітьми* (див. Тимч.Гр. 1919); 5) М.в. *-ах(-ях)/-ам/-ох/-ех*: *по бульварах*, *по вартатах*, *в городах* (переважають) / *по параграфам* (припускаємо вплив язичія) / *в очех* (властиво для говорів південно-західного наріччя). В окремих випадках такі варіантні форми зумовлено римуванням (*не продам* – *по слідам*, *у очох* – *Бог*).

У пункті 3.2.3. «III відміна» проаналізовано окремі варіантні форми в однині та множині.

Однина: 1) Р.в., Д.в., М.в. – лише флексія *-и* (окрім двох словоформ на *-і* в М.в.), що зумовлено загальною тенденцією для західноукраїнського варіанта літературної мови (див. См.-Ст.Гр. 1914): *О, не ошукаши Могого серця гордості лускою, Ти взяв один з мого життя момент, І слово темне підшукав та вчене, І Руси возвістив: «Ось декадент!» . На празнику життя не позіваю, Та в бідности не опускаю рук. У роскоши вкаже скриті муки / Волів би день один прожить У чесності, в думках святих. Чим груди повні, чим душа живе, У розкоші любови і бажання; 2) О.в. *-ю* (переважає) /*-ію/-ью/-єю* (поодинокі): *жердю, любовю, міцю, мудростю / кровію, смертю* (збережено в говорах південно-західного наріччя) / *грудью / пядею*. Відсутність подвоєння була характерна для західноукраїнських говірок (див. Сім.Гр. 1919). Однак виявлено поодинокі форми з подовженням (*цвіллю, сіллю, груддю*). Припускаємо, що І. Франко вживав їх за аналогією до східноукраїнського варіанта літературної мови (див. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919).*

Множина: 1) Р.в. *-ей/-ий/-ів*: *властей, грудей, костей, пядей, страстей, цілей* (пор. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *властий, грудий, костий, мислий, страстий, пядий* (пор. См.-Ст.Гр. 1914) / *пристраствів* (поодинокі). У перевиданні збірки «Мій Ізмарагд» виявлено заміну *-ей* на *-ий*: *властей*→*властий*, *костей*→*костий*, *пядей*→*пядий*, *страстей*→*страстий*. У перевиданні збірки «Зів'яле листе» зафіксовано заміну *-ів* на *-ий*: *пристраствів*→*пристрастий*; 2) О.в. *-ами/-ими/-ми*: *Без тебе жить – весь вік тужить і днями, і ночами / Ти, чарівнице, на фігуру драть ся, чужих коров доїть ночими йдеш* (можливо, друкарська помилка) / *В Босфорі не раз ще шаліла війна, Та кістьми Варягів біліла стіна*.

У пункті 3.2.4. «Множинні іменники» описано такі варіантні форми: 1) Н.в., З.в. *люде* (східноукраїнський варіант, див. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *люди* (західноукраїнський варіант, див. См.-Ст.Гр. 1914). Спостерігаємо заміну форми *люде* на *люди* в доповненому перевиданні збірки «Давнє і нове»: *По садку проходять люде/люди. Вчасно спати йдуть робучі люде/люди*; 2) Р.в. *-ей* (східноукраїнський варіант, див. Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *-ий* (західноукраїнський варіант, див. См.-Ст.Гр. 1914): *грошей, дітей, людей / гроший, дверий, дітий, людий*. Виявлено заміну флексії *-ей* на *-ий* у доповненому виданні «Давнє і нове»: *людей*→*людий*, *дітей*→*дітий*, *грошей*→*гроший*. В окремих випадках – вплив римування (*людей – ідей, дітий – лихий*).

У четвертому розділі «Інші іменні частини мови у Франковій поезії» описано варіантні форми прикметників та займенників.

Підрозділ 4.1. «Особливості словозміни прикметника» репрезентує опис варіантних форм прикметників за формою (повна/неповна, стягнена/нестягнена), за належністю до групи (тверда/м'яка), за парадигмою відмінювання й ступенями порівняння.

У підрозділі 4.2. «Варіантність прикметникових форм» проаналізовано повні та короткі форми прикметників. Серед повних (пункт 4.2.1.) виокремлено такі: 1) стягнені/нестягнені форми (пункт 4.2.1.1.): а) ж.р. сучасної твердої групи у формі Н.в. одн. з флексією *-а/-ая*: *весела квітка, важка путь, бліда пані / благодатная хвиля, сріблястая риба, всеплодющая мати*; б) ж.р. сучасної твердої групи у формі

З.в. однини з -у/-ую: *живу рілю, темну путь, важку паницу / любую пісню, книжну науку, незаконну роботу*; в) с.р. сучасної твердої групи у формі Н.в. та З.в. однини з -е/-еє: *людське горе, небесне лице / яснеє небо, чистеє серце*; г) Н.в. та З.в. множини з -і/-ії (-іі)/-ії: *запахуці, дрібні, ясні / болотянії, віковії, веснянії / негарнії, темнозеленії, буденнії* (притаманні для низки говорів південно-західного наріччя, трапляються зрідка). Подекуди на вибір стягненої/нестягненої форми впливає рима, ритм, мелодійність: *Як перлина дорога У оправі золотій, Так душа жіноча щира Сяє в зверхній красоті*. Однак фіксуємо і відсутність такого впливу: *З трепетом любви мати щирая, Обійме його, Кровю накормить його*. Помітні варіантні флексії в межах одного речення: *Немов нечувану якусь, Страшну чи радісну новість Ось-ось почути нам судилось. І в намулах огрітих щось новеє, Щось млявеє, м'яке, вохке, слизькеє Ворушить ся*; 2) тверда/м'яка групи (пункт 4.2.1.2.): а) флексія твердої групи в прикметниках сучасної м'якої групи: *вчорашний, завтрашний, зовнішній, літний, могутний, послідний* (особливість говорів південно-західного наріччя); б) флексія м'якої групи в прикметниках сучасної твердої групи: *народній, величній* (особливість говорів південно-східного наріччя, виявлено здебільшого в пізніших виданнях); в) варіантні словоформи: *вечірний/вечірній, давний/давній, нинішній/нинішній*; 3) парадигма відмінювання (пункт 4.2.1.3.): а) ж.р. Р.в. одн. -ої (-оі)/-ої/-ої: *чистої, важкої, темної* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *Христової, жидівської* (у перевиданні збірки «З вершин і низин» поет відмовився від флексії -ої: *Чимало горя перенести і панських кар, жидівської мести* → *Чимало горя перенести і панських кар, і жида мести*) / *сільської хати* (одиничний випадок); б) ж.р. О.в. одн. -ою/-ої/-ов: *чудною, ніжною, єдиною* (ця флексія домінувала) / *тремтячою, всесильною, собачою* (виявлено поодинокі, у перевиданні збірки «З вершин і низин» замінено -ої на -ов) / *цілов, густов, грізнов, панськов* (особливість галицько-буковинських говорів, часто вжито задля рими); в) ч. і с.р. М.в. одн. -ому/-ім: *в безмірному просторі, у далекому краю, в гнилому болоті / на далекому морі, в вечірнім теплі, на живім лоні* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919); 4) ступені порівняння (пункт 4.2.1.4.): а) вищий ступінь порівняння – суфікси -ш-, -ьш-, -ійш-, -іщ-: *висший, ближший, твердша* (переважають) / *весельшії, поганьшої* (поодинокі в ранніх творах) / *тривкійша, ласкавійшими, розважнійші* (переважають) / *лютіщі* (один випадок). «Суфікс -іщ- пишуть і вимовляють лівобережці, а галичани вживають -ійш-» (див. Сім.Гр. 1919); б) найвищий ступінь порівняння: – префікс *най-* + суфікси -ш-(-ч-)/-ьш-/-ійш-(-ійш-)/-іщ-: *найтяжшого, найвисшій, найкрасшій*, (переважають) / *наймильша* (одна форма) / *найгарнійша, найчистійша, найвірнійша* (переважають) / *найсильніщі* (одна форма); – префікс *най-* + початкова форма прикметника: *найдобірні* (трапляється поодинокі, припускаємо вплив говірок); – форма вищого ступеня в значенні найвищого: *Перебрав усіх заможнійших, усіх смілійших, дотепнійших*, що, припускаємо, могло бути зумовлено впливом язичія. Серед коротких прикметників (пункт 4.2.2.) виявлено форми в ролі: а) складеного дієслівного присудка: *Я ваш брат, я для вас рад жити, серця свого кровю рад ваше горе змити. А ти не рад листків тих скоштувати*;

б) складеного іменного присудка: *Та ні, Бог ласкав! Він здоров тепер. Але сам повен злови.* Такі форми фіксує Словник української мови Б. Грінченка.

У підрозділі 4.3. «Особливості займенника як частини мови» йдеться про різні підходи до тлумачення цієї частини мови, але з перевагою традиційного погляду, оскільки в мовознавчих працях кінця ХІХ – початку ХХ ст. займенник інтерпретували як окрему частину мови.

Підрозділ 4.4. «Варіантність займенникових форм» подає варіантні словозмінні форми особових, зворотного, присвійних та вказівних займенників.

У пункті 4.4.1. «Особові займенники та зворотний займенник себе» описано:

1) особовий займенник я: а) Р.в., З.в. мене / З.в. мя: *Біль німий мене більше лякає.* (широко) / *Чудний звук мя зве кудись. Ходи сюди! Бери мя!* (архаїчна енклітична форма, характерна для галицько-буковинських говорів, трапляється поодинокі); б) Д.в. мені (мені)/міні/мні/ми/д'міні/ко мні: *Таж він підкопує мені Найліпший дохід. Вже не мені в нові світи летіти! / Ох, навіть рай міні пеклом стане!* (варіант, зумовлений фонетичними змінами, поширений у говорах південно-західного наріччя) / *Дай мні огню. Що ж се за нова зоря Мні заблисла нині?* (поодинокі в ранніх творах). Виявлено заміну мені → міні, мні → міні в перевиданні збірки «З вершин і низин». У наступних збірках поет відмовлявся від діалектної форми міні на користь сучасної мені. Енклітичну форму ми виявлено в ранніх поетичних творах із збірки «Баяди и розказы», яку за можливості І. Франко послідовно замінював на нормативну мені в перевиданні збірки «Із літ моєї молодости»: *Скажи ми/мені, вѣщує, а правду всю, чи скоро й якою я смертю умру?* Форма Д.в. у функції Р.в. трапляється поодинокі (вплив гуцульського говору): *А ангел з дали кличе: Д'міні! Д'міні! Не вже-ж ко мні любов тобі вже надоїла?*; в) О.в. мною/мнов: *І серце бідне рвесь у мні, що ти злукавила зо мною* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *Слезамі і горем ти знітована зо мнов!* (поодинокі й зумовлено потребами римування мнов – любов); 2) особовий займенник ти: а) Д.в. тобі/ти: *Чи багато то ще хвиль тобі гуляти лишить?* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *Сли я ти кажу, То мусить бути правда;* б) З.в. тебе/тя: *Весно, ох довго ж на тебе чекати!* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *Хто тя хоче в пуга вкути!* (енклітична форма тя характерна для галицько-буковинської групи говорів); в) О.в. тобою/тобов: *Тобою я навчу їх відрікать ся життя* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919) / *Коли ти сам, то знай, що я з тобов!* (поодинокі); 3) особові займенники він, вона: а) Н.в. вона/вна: *Та вона не перестала перти, Добираючи познак фальшивих* (переважає) / *Щоб рвали, дерли нас на-впів, Бо вна – слаба, а я – закутий!* (поодинокі); б) Р.в., З.в. його/до нього/ до його/го/ него/єго; її (їйї) /в неї (неї)/за ню/ єї/ї (їй): *Ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив / І за порадою до нього З всіх сел ходили мужики / Довелось таки нам до його застукать / Коли го й тепер улагають, Він певно явить ся опять / А староста і чуть не хоче про него / Ні шпівнів ремесло В гріб єго ще не звело; І де в світі тая сила, Щоб в бігу їйї спинила / Що на цвіт той дрібний В неї сили нема / Та так багато вже карались за ню / І голос твій весь плач єї втиша / Мужицька добрість, що їй вперше Через насилє не визнавав;* в) Д.в. йому/єму/му: *І до стрільця*

звернувшись таке **йому** повіла / Чого і він боїть ся, чим **єму** не вільно погордити / Но якісь побожні руки Спочивать **му** не дали. Діалектні форми зафіксовано поодинокі в ранніх поезіях, у наступних виданнях поет відмовлявся від цих форм на користь сучасних; г) М.в. (на/в) **нім** (нім)/ньому: *Та в **нім** була магічна міць страшна / І світло люблю я, купаюся в **ньому*** (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Сім.Гр. 1919 – **нім**, Тимч.Гр. 1919 – *на **нім**, **йому**, **ньому***); 4) особовий займенник **вони**, варіантні форми якого виявлено в Н.в. **вони/вни/они**: ***Вони** йдуть шукати Давида край моря / **Вни** минуть – далі труд В самоті і глуші / Що дань побирати **они** ймуть одъ насъ!* Словоформа **вони** є основною для всіх говорів, таку форму подають граматики кінця ХІХ – початку ХХ ст., однак у говорах південно-західного наріччя засвідчено форму без протетичного **в-** (**они**) (закарпатські говори) та скорочену форму **вни** (гуцульські говори); 5) зворотний займенник **себе**: а) Д.в: **собі/дъ собѣ/к собі**: *Вже смерти ждучи леда хвилі Старий і гріб **собі** копав / Вона го **дъ собѣ** зве рукою / Мене ти **к собі** не пустила* (Д.в. у функції Р.в. у перевидаваннях було вилучено або замінено на форму **до себе**); б) в О.в.: **собою/собов**: *Ти поведеш народи, і прогнилу стару будову розвалиш **собою** / Брати два, ворогами роз'єднані з **собов** прийшли.*

У пункті 4.4.2. «Присвійні займенники» описано такі варіантні відмінкові форми займенників **мій, твій, свій**: а) Р.в. ч. і с.р. **мого/мійого, твого/твійого, свого/свійого**: *Не радий із щастя **мого**? / З **мійого** сердечка щастє унесла. Шлемо тобі привіт від **твого** мужа / Не **твійого** ума се діло. Яка тобі заслуга, коли кохаєш **свого** брата, друга? / Хоч кров йій із серця **свійого** точи; ж.р. **моєї** (**моєї**)/**мійї**, **твоєї** (**твоєї**)/**твійї**, **своєї**/**свійї**/**свеї**: *Праця чекає **моєї** руки / Чи ще ти мало **мійї** муки? І сам не зглянеш ся, як пасмо **Твоєї** гордости урвесь / Не ткнутий блеском **твійї** краси? Так **своєї** судьби не дійдеш без праці й труду / То мала б доста для потреби **свійї** / Я згоди хочу, та не зміню гадки **свеї**, бо так чіпати ся раз тої, а раз сеї* (зумовлено римуванням) (пор. См.-Ст.Гр. 1914 – **мого, мого, мійого, мій, моєї**, Тимч.Гр. 1919 – **мого, мійого, мійого, моєї, мій (меї)**, Сім.Гр. 1919 – **мійого, мого моєї, мій**); б) Д.в. **твому, свому, мому/мійому**: *О, скоро так, то буде й **твому** Житю кінець. Будь вірна **свому** мужу. Та замітний вже оку **мому** / Вірь **мійому** коханю!* (пор. См.-Ст.Гр. 1914 – **мому/моєму/мійому**, Тимч.Гр. 1919 – **моєму/мійому/мому**, Сім.Гр. 1919 – **мійому/мому**); в) М.в. у **моїм/мійому, твоїм/твійому, своїм/свійому**: *Його мисль в **моїм** слові чути / А що сумнів ся ти в **мійому** слові. Чи комарик забринить На вікні **твоїм** весною / Смуток на **твійому** Ясному личеньку. В **своїм** небі я ряджу ся / Що пан у **свійому** селі Чогось то зборонить не сміє* (пор. См.-Ст.Гр. 1914, Сім.Гр. 1919 – **на(у) моїм**, Тимч.Гр. 1919 – **на моїм, моєму**). Форми **мійому, твійому, свійому** – вплив галицько-буковинських говорів південно-західного наріччя.*

У пункті 4.4.3. «Вказівні займенники» подано варіантні форми за такими особливостями: 1) стягнені/нестягнені форми: а) Н.в. одн. **та/тая, те/теє, се/сеє**: *Ох, і зблідне щічка **та** румяна / Отсе **тая** стежечка, де дівчина йшла. Широко рознеслась отак на все Підгір'я і Поділя **Ся** вість / Авжеж вартнійша **сяя** золота! Та зовсім не **те**, не **теє**, що хотілося сказать. Хто, як, за що скосив **се** гарне тіло, На все лишилось темним **сеє** діло;* б) З.в. одн. **ту/тую, сю/сюю**: *Зви се діалектом, зви*

жартоном *Тую* дошку, *ту* букову ложку. Я спішу на *сю* стежину і розшукую твій слід / Пописав і попечатав власноручно *сюю* вість; в) Н. і З.в. мн. *ті/тіі(тії)*: І впали жиди *ті* на землю / Мовляли *тіі* небораки. Чей знайду очи *тії*, що безмежно кохаю (граматики кінця XIX – поч. XX ст. фіксують стягнені і нестягнені форми, див. См.-Ст.Гр. 1914, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919); г) редуковані форми *тота, тото, тоту*: *Тота* палата, що ми мурували. Аж ось гайдук зліз з воза, взяв *тото* до рук. Най одберу *тоту* пшеницю (поодинокі випадки вживання, збереглися в карпатських говорах); д) складні форми вказівних займенників *тамтой, тамті*: Бачучи невольника живого, а в обрусї голову *тамтого*. *Тамті* в жидях вини шукали (збереглися в частині наддністрянських говорів). У західноукраїнському варіанті літературної мови вказівні займенники *тот, тота, тото, тамтой, тамта, тамто, тамті* були нормативними (див. См.-Ст.Гр. 1914); 2) варіантні відмінкові форми: а) Р.в. одн.ч.р. *сього/сего*: *Тоді в імя сего ладу Судить мене без милости!* / *Пусти мене, мій Боже, з сього сьвітлого круга* (пор. См.-Ст.Гр. 1914 – *сего*, Тимч.Гр. 1919, Сім.Гр. 1919 – *сього*). Форма *сего* притаманна галицько-буковинській групі говорів, яку вже в наступних виданнях І. Франко змінював на *сього*; б) Р.в. одн. ж.р. *тої(тоі)/тієї*: *А серед тої колотнечі Мужик стояв. З тої праці та добра не видить* / *На дні тієї балки Страшна гадюка веть ся* (пор. См.-Ст.Гр. 1914 – *тої*, Тимч.Гр. 1919 – *тої/теї/тієї/тії*, Сім.Гр. 1919 – *тої/ тієї*).

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше проаналізовано в словозмінному аспекті МВ іменних частин мови, репрезентовані в прижиттєвих виданнях поетичних творів І. Франка.

1. На певних етапах розвитку мови явище варіантності є виявом динамічного характеру норми літературної мови. У нашому дослідженні *варіантність* – це універсальна властивість мови, що виявляється в існуванні різних форм варіювання, які пов'язані з розвитком та змінністю мови, а також з екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками.

У лінгвістичних студіях другої половини XX – початку XXI ст. репрезентовано різні терміни на позначення одиниць, яким властива варіантність. Під поняттям *варіант* розуміємо видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів тощо), не порушуючи принципу тотожності. МВ кваліфікуємо в широкому розумінні, основними їхніми ознаками є: 1) наявність формально відмінних словоформ, у яких тотожне лексичне й граматичне значення та спільна або варіантна словозмінна основа; 2) наявність варіантних флексій та формотворчих суфіксів; 3) взаємозамінність у тій самій позиції; 4) поширеність відповідно до стилю літературної мови. Варіювання словоформ може бути зумовлено також акцентуаційними, фонетичними модифікаціями, зміною лексичного значення слова, варіюванням граматичної категорії роду за змінної або незмінної форми слова,

варіюванням форм того самого роду. Будь-який елемент морфологічної форми (основа або закінчення), який варіює, розглянуто як МВ.

2. Крізь призму варіантності можна інтерпретувати процеси становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., унаслідок чого сформувалися західно- та східноукраїнський її різновиди (варіанти), що зумовлено екстралінгвальними (насамперед державно-політичною роз'єднаністю українських земель між Російською й Австро-Угорськими імперіями) та інтралінгвальними (діалектною розмежованістю та різноманітністю) чинниками. Домінантну роль у формуванні західноукраїнського варіанта літературної мови відіграли наддністрянський, надсянський, гуцульський, буковинський, покутський говори південно-західного наріччя. Натомість східноукраїнський варіант літературної мови базувався на південно-східному наріччі, а також північних і волинському та подільському говорах південно-західного наріччя. Відмінності в системі словозміни можна простежити не лише в слововживанні – вони кодифіковані в граматичних працях другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема в С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Є. Тимченка, В. Сімовича.

3. Епоху становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. в Галичині, кристалізацію та творення літературної норми відбивають особливості поетичних творів І. Франка. Основний постулат І. Франка, випрацюваний під впливом різних факторів, головно – мовної дискусії в 90-х рр. ХІХ ст., – формувати українську літературну мову без надання переваги східноукраїнським чи будь-яким іншим елементам. Розвиток мовознавчої думки І. Франка відображено в пізніших лінгвістичних працях, у яких наголошено на зближенні мови галицьких письменників та літературної мови Східної України.

4. Основними чинниками, які зумовили виникнення МВ в поезіях І. Франка, є: 1) неоднакові суспільно-політичні (зовнішні) та діалектні (внутрішні) умови, в яких відбувалося становлення літературної мови в Галичині та Великій Україні, що зумовило відмінності в регіональних нормах, а відтак і наявність двох варіантів літературної мови – західноукраїнського та східноукраїнського; 2) відсутність єдиної літературної мови та єдиних мовних норм; 3) вплив територіальних діалектів, а саме галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя; 4) вимоги римування, які притаманні поетичним творам.

5. У різні періоди розвитку української мови співвідношення між варіантними флексіями відмінків постійно змінювалося, оскільки відмінкову форму іменника визначала саме граматична норма. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. став переломним періодом у формуванні національної культури загалом та у творенні української літературної мови зокрема.

У поетичних творах досліджуваних збірок І. Франка виявлено варіантні закінчення іменників І відміни в давальному (*богині/земли*), орудному (*водою, працею/віров, кішенев/силою, тучей*) та місцевому (*в хвилі/в хвили*) відмінках однини, а також у знахідному (*корови/коров; молитви/молитов*) та орудному (*сльозами/сльзьми*) множини.

Аналізовані поезії І. Франка репрезентують варіантні відмінкові закінчення іменників II відміни, зокрема серед іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини – флексії *-а (-я)/ -у (-ю)* (*світа/світу, народа/народу, храма/храму, стола/столу*), однак репрезентовано й іменники лише зі закінченням *-у* (*гамору, поїзду, вагону, заповіту*) чи *-а* (*галаса, ліса, верха, двора, небозвода*). Варіантні форми зафіксовано в давальному (*цареві/царю, Богови/Богу, народови/народу, кінцеві/кінцю*), знахідному (*ніж/ножа*), в орудному (*вітром, дегтьом; володарем, боєм; комісаром/комісарем; коньом/конем*) та місцевому (*в блиску/в рові; на кони/на огні; по степу/по степови; в страху/в страсі*) відмінках однини. З-поміж іменників середнього роду II відміни варіантні форми виявлено в називному (*житє/житя*), в орудному (*селом, плечом / лицем, бажанєм, пірєм, щастєм / полум'ям*) та місцевому (*у болоті / в щастю, в мовчаню; по селу / по селі; в морю/по морі; по, в полю / у (в), на полі / у поли*) відмінках однини. У множині в аналізованих поезіях І. Франка засвідчено варіантні словоформи іменників II відміни в знахідному (*коней/коні; снопи/голосів*), родовому (*коней/коний; очей/очий, братей/братий/братів*), орудному (*туманами, ланами / плечима, очима / кіньми, жолудьми*) та місцевому (*по лісах, по серцях/ по параграфам / в очех, у очох*) відмінках.

Особливістю іменників III відміни, які засвідчено в досліджуваних поетичних творах І. Франка, є варіантні форми в орудному відмінку однини (*мудростю, розкішю, смертю/смертію; груддю/грудю/грудью; пядею*), а також у родовому (*костей/костий; пристрастий/пристрастів*) та орудному (*ночами/ночими/кістьми*) відмінках множини. У родовому, давальному та місцевому відмінках однини виявлено лише флексію *-и* (окрім двох словоформ), що зумовлено загальною тенденцією для західноукраїнського варіанта літературної мови.

У текстах поезій І. Франка серед множинних іменників зафіксовано варіантні пари у формі називного, знахідного (*люди/люде*) та родового відмінків (*грошей/гроший, дітей/дітий, людей/людий*).

Українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує певні особливості словозміни та формотворення прикметників відповідно до західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови. У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявлено короткі ад'єктивні форми, однак засвідчено широке вживання повних форм. Серед останніх зафіксовано наявність стягнених/нестягнених прикметників жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини (*здорова/здоровая, божу/божюю; ясне/яснеє*); варіантні форми прикметників також виявлено в множині (*чорні/чорнії, старії (старіі) / ситії*). У поезіях І. Франка простежено загальну тенденцію належності прикметників до твердої групи (зумовлено впливом говорів, а також відповідно до західноукраїнського варіанта літературної мови), однак виявлено варіантне вживання флексій твердої/м'якої групи (*народня, величне; вечірний/вечірній, давний/давній, нинішний/нинішній*), що свідчить про вплив східноукраїнського варіанта. Аналізовані поетичні твори репрезентують варіантні пари в прикметниках чоловічого та середнього роду у формі місцевого відмінка однини (*в прекраснім краю/у далекому краю, в вечірнім теплі/на синьому Дунаю*). В ад'єктивах жіночого роду зафіксовано варіантні

закінчення у формі родового (*важкої, вбогої / жидівської / сільської*) та орудного відмінків однини (*ніжною / всесильнов / тремтячою*).

Прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, виявлені в досліджуваних поезіях І. Франка, засвідчують варіантність словозмінної системи української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. Прикметники вищого ступеня утворені за допомогою формотворчих суфіксів *-ш-, -ьш-, -ійш-, -іщ-*. Творення найвищого ступеня відбувається за допомогою префікса *най-* та форми вищого ступеня зі суфіксом *-ш- (-ч-), -ьш-, -ійш-(-ійш-), -іщ-* або початкової форми (*найдобірний*); виявлено також вживання форми вищого ступеня в значенні найвищого. Паралельне вживання суфіксів *-ійш-(-ійш-)* та *-іщ-* свідчить про намагання І. Франка об'єднати словозмінні системи західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

В аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників (*мене/мя, мені/міні/мні/ми/д'міні/ко мні, мною/мнов; тебе/тя, тобі/ти, тобою/тобов; вона/вна, її/єї/ї/неї/ню; його/в нього/з його/него/єго/го, йому/єму/му, на ньому/на нім; вони/вни/они*) та зворотного займенника *себе (собі/дъ собѣ/к собі; собою/собов)*, що зумовлено впливом говорів галицько-буковинської групи, а також підпорядкуванням норм західноукраїнського варіанта літературної мови. Присвійні займенники репрезентують варіантні форми в родовому (*мого/мойого; твого/твойого; свого/свойого; моєї/моєї; твоєї/твоїї; своєї/своїї/свеї*), давальному (*мому/моєму*) та місцевому відмінках (*в моїм/в моєму; на твоїм/на твоєму; в своїм/в своєму*), що було відображенням словозміни тогочасної української мови, характерної для Західної та Східної України, а також словозміни займенників, характерної для галицько-буковинської групи говорів. Зафіксовано стягнені та нестягнені варіантні форми вказівних займенників у називному та знахідному відмінках однини жіночого та середнього роду (*та/тая; те/теє; ся/сяя; се/сеє; ту/тую; сю/сюю*), а також у множині (*ті/тії*). Виявлено поодинокі випадки вживання редукованих форм та складних форм вказівних займенників (*тота, тото, тоту; тамтой, тамті*). Засвідчено варіантні форми займенника *та, сей* в родовому відмінку однини (*тої (тої)/тієї; сього/сего*).

6. Мовну еволюцію І. Франка простежуємо за такими етапами: 1) відмова від етимологічного правопису на користь фонетичного; 2) відмова від словоформ, спровокованих впливом язичія, на користь говіркових; 3) відмова від вузьких говіркових форм; 4) заміна деяких літературних форм на говіркові, особливо у збірках пізнього періоду; 5) відмова від окремих форм, притаманних для східноукраїнського варіанта, на користь західноукраїнського; 6) варіантне вживання говіркових словоформ та словоформ, притаманних західно- та східноукраїнському варіантам літературної мови. Використовуючи словоформи, нормативні для двох варіантів літературної мови, письменник прагнув, щоб його поезії були однаково зрозумілими і галичанам, і наддніпрянцям. Послідовна відмова від говіркових форм на користь нормативних для західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови, окрім деяких випадків, зумовлених римуванням, свідчить про спробу І. Франка долучитися до творення унормованої системи відмінювання української літературної мови. Однак відбувалася і заміна літературних форм на говіркові, які

пронизують поетичні твори від першої до останньої збірки й свідчать про вияв толерантності до діалектного мовлення в розумінні Каменяра. У контексті цієї праці можна простежити два Франкові вектори: він прагнув інтегруватися в східноукраїнський варіант літературної мови й водночас намагався вивести мову галичан за регіональні межі та прилучити до загальнонаціональної літературної.

Отже, мова поезій І. Франка – це синтез найкращих скарбів народно-розмовного мовлення та мовних особливостей двох варіантів літературної мови. Лінгвістичний аналіз у площинах історії української літературної мови, лінгвоперсонології та діалектології дав змогу зрозуміти масштаби мовотворчої праці І. Франка.

Перспектива дослідження полягає в: 1) застосуванні виробленої методики вивчення МВ іменних частин мови на матеріалі прози і драматургії І. Франка, що дасть змогу цілісно оцінити становлення художнього стилю в морфологічному аспекті; 2) спроможності виявити тяглість морфологічної варіантності від І. Франка до сучасності відповідно до редакторських правок посмертних видань і змін у правописі ХХ–ХХІ століть; 3) аспекті лінгвоперсонології, що дасть змогу показати, як мовна особистість І. Франка вплинула на розвиток літературної мови і, зокрема, на становлення літературних норм у морфології; 4) можливості використати теоретичні засади для аналізу особливостей художніх творів інших письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття для цілісного бачення морфологічної варіантності в мові того часу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стукало І. Д. Проблема варіантності у мовознавстві. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2006. Вип. 38. Ч. 1. С. 24–31.
2. Шмілик І. Д. Паралельні відмінкові форми іменників у поетичних творах Івана Франка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ, 2008. Вип. 4. С. 451–458.
3. Шмілик І. Д. Особливості відмінкових форм іменників у поетичній збірці І. Франка «Зів'яле листя». *Науковий вісник Міжнародного університету*. Серія: «Філологія». Одеса, 2019. Вип. 43. Т. 1. С. 125–128.
4. Шмілик І. Д. Особливості форм давального відмінка іменників у поезії І. Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 109–116.
5. Шмілик І. Д. Українська літературна мова та І. Франко. Проблема кодифікації. *Scientific development of European countries in the area of philological researches: collective monograph*. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 621–639.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Шмілик І. Д. Іменникові форми у збірці І.Франка «З вершин і низин» та в граматиці В. Сімовича. *Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU: International scientific and practical conference (Romania, Baia Mare, September 20–21, 2019)*. Baia Mare, Romania: Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 82–86.

7. Шмілик І. Д. Варіантні форми давального відмінка іменників у поезії Каменяра. *Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі*: зб. матеріалів Міжнар. наук. інтернет-конф. (Острого, 12–13 березня 2020 р.). Острого, 2020. С. 16–18.

8. Шмілик І. Д. Варіантні форми родового відмінка однини іменників у поезії І. Франка. *Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 квітня 2020 р.). Київ: Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 20–24.

9. Шмілик І. Д. Варіантні форми місцевого відмінка іменників у поетичних творах І. Франка. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22–23 травня 2020 р.). Одеса: Південноукр. організація «Центр філологічних досліджень», 2020. Ч. I. С. 37–41.

АНОТАЦІЯ

Шмілик І.Д. Морфологічна варіантність у поезії І. Франка: іменні частини мови. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню морфологічної варіантності іменних частин мови в поетичних творах І. Франка. Уперше здійснено аналіз словозмінних особливостей іменників, прикметників, займенників у площині варіантності в усіх прижиттєвих поетичних збірках письменника. Узагальнено комплекс теоретичних питань, пов'язаних із вивченням поняття варіантності. Випрацьовано критерії морфологічної варіантності, їх застосовано в процесі дослідження змін у поетичному доробку І. Франка. З'ясовано, що крізь призму варіантності можна інтерпретувати процеси становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., унаслідок чого сформувалися західно- та східноукраїнський її різновиди (варіанти), що зумовлено екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками. Розглянуто, як І. Франко осмислював процеси творення літературної мови в теоретичному і практичному аспектах. Окреслено основні чинники, які зумовили виникнення морфологічних варіантів у поезіях І. Франка. Простежено мовну еволюцію в контексті аналізу морфологічних варіантів іменних частин мови, що свідчить про спробу І. Франка долучитися до творення унормованої системи відмінювання української літературної мови.

Ключові слова: варіантність, варіант, граматична варіантність, морфологічний варіант, словозміна, форма слова, іменні частини мови (іменник, прикметник, займенник), парадигма відмінювання.

АННОТАЦИЯ

Шмилик И.Д. Морфологическая вариантность в поэзии И. Франко: именные части речи. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2021.

Диссертация посвящена исследованию морфологической вариантности именных частей речи в поэтических произведениях И. Франко. Впервые проанализированы словоизменительные особенности существительных, прилагательных, местоимений на основе вариантности во всех прижизненных поэтических сборниках писателя. Обобщен комплекс теоретических вопросов, связанных с изучением понятия вариантности. Выработаны критерии морфологической (словоизменительной) вариантности, они применены в процессе исследования изменений в поэтическом творчестве И. Франко. Устанавливается, что сквозь призму вариантности можно интерпретировать процессы становления украинского литературного языка конца XIX – начала XX в., в результате чего сформировались западно- и восточнукраинская ее разновидности (варианты), что обусловлено экстралингвистическими и интралингвистическими факторами. Рассматривается, как И. Франко осмысливал процессы создания литературного языка в теоретическом и практическом аспектах. Определены основные факторы, которые обусловили появление морфологических вариантов в поэзиях И. Франко. Прослеживается языковая эволюция в контексте анализа морфологических вариантов именных частей речи, что свидетельствует о попытке И. Франко присоединиться к созданию нормированной системы склонения украинского литературного языка.

Ключевые слова: вариантность, вариант, грамматическая вариантность, морфологический вариант, словоизменение, форма слова, именные части речи (существительное, прилагательное, местоимение), парадигма склонения.

SUMMARY

Shmilyk I.D. Morphological variability in I. Franko's poetry: nominal parts of speech. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of philological sciences on a specialty 10.02.01 – the Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of morphological variability of nominative parts of speech in Ivan Franko's poetic works in the context of individual and

social language processes. It is for the first time in Ukrainian linguistics that the analysis of word-changing peculiarities of nouns, adjectives, pronouns in the plane of variability in all lifelong poetic collections of the writer is carried out on a wide exhaustive factual material (1876, 1887, 1893, 1896, 1911, 1890, 1900, 1906, 1911, 1914).

A set of theoretical issues related to the study of the concept of variability is generalized. The criteria of morphological variability are developed and applied in the process of studying changes in I. Franko's poetic work. It was found that through the prism of variance it is possible to interpret the processes of formation of the Ukrainian literary language of the late XIX – early XX centuries.

The variation in the word-changing system of Western and Eastern Ukrainian variants was analyzed on the basis of grammars of the second half of the XIX – early XX centuries, in particular in S. Smal- Stotskyi, F. Gartner, Ye. Tymchenko, V. Simovych in which two variants of the Ukrainian literary language can be traced.

It is considered how I. Franko comprehended the processes of literary language creation in the theoretical and practical aspects (this is reflected in his works «Let's talk about the wolf – let's say about the wolf», «Literary language and dialects»). The writer independently edited his works, cleaned from narrow dialects, looked for word forms that would be the best. Standing on the path of convergence of the Galician language to the Dnieper, the poet not only accepted the morphological features of the East, but also introduced many Western features.

The main factors that led to the emergence of morphological variants in the poems of Ivan Franko are outlined: 1) different socio-political (external) and dialectal (internal) conditions in which the formation of literary language in Galicia and Great Ukraine were taking place, which led to differences in regional norms, and hence the existence of two variants of the literary language – Western Ukrainian and Eastern Ukrainian; 2) the absence of a single literary language and common language norms; 3) the influence of territorial dialects, namely the Galician-Bukovinian group of dialects of the south-western dialect; 4) the requirements of rhyming, which are inherent in poetic works.

Linguistic evolution is traced in the context of analysis of morphological variants of noun parts of speech and the poet's consistent refusal of narrow spoken forms in favor of normative for western and eastern Ukrainian variants of literary language, except for cases caused by rhyming that testifies to Ivan Franko's attempt to join the creation of a standard system of declension of the Ukrainian literary language. The replacement of literary forms by colloquial ones, which permeate poetic works from the first to the last collection, testifies to the manifestation of tolerance for dialectal speech in the understanding of Kameniar. In the context of this work, two Franko's vectors are traced: the desire to integrate into the Eastern Ukrainian version and, at the same time, the attempt to bring the language of Galicians beyond regional borders and to join the national literary one.

Key words: variance, variant, grammatical variance, morphological variant, word change, word form, noun parts of speech (noun, adjective, pronoun), declension paradigm.